

ADALYA

SUNA-İNAN KIRAÇ AKDENİZ MEDENİYETLERİ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ
SUNA & İNAN KIRAÇ RESEARCH INSTITUTE ON MEDITERRANEAN CIVILIZATIONS

ADALYA

SUNA-İNAN KIRAÇ AKDENİZ MEDENİYETLERİ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ YILLİĞİ
THE ANNUAL OF THE SUNA & İNAN KIRAÇ RESEARCH INSTITUTE ON MEDITERRANEAN CIVILIZATIONS

ADALYA

Vehbi Koç Vakfı

Suna - İnan KIRAÇ Akdeniz Medeniyetleri

Araştırma Enstitüsü Yıllık Dergisi

Yönetim Yeri: Barbaros Mh. Kocatepe Sk. No. 25

Kaleiçi 07100 Antalya Tel: +90 242 243 42 74

Faks: +90 242 243 80 13 e-posta: akmed@akmed.org.tr

Yayın Türü: Yerel Süreli Yayın **Sayı:** X - 2007

Sabibi: Vehbi Koç Vakfı Adına Erdal YILDIRIM

Sorumlu Müdür: Kayhan DÖRTLÜK

Yapım: Zero Prodüksiyon Ltd., İstanbul

Arslan Yatağı Sk. Sedef Palas No. 19/2

Cihangir 34433 İstanbul

Tel: +90 212 244 75 21 Faks: +90 212 244 32 09

Baskı: Graphis Matbaa

Yüzyıl Mh. Matbaacilar Sit. 1. Cadde 139 Bağcılar - İstanbul

Bilim Danışma Kurulu / Editorial Advisory Board

Haluk ABBASOĞLU

Ara ALTUN

Oluş ARIK

Cevdet BAYBURTLUOĞLU

Tuncer BAYKARA

Jürgen BORCHHARDT

Jacques Des COURTILS

Ömer ÇAPAR

Vedat ÇELGIN

Bekir DENİZ

Refik DURU

Serra DURUGÖNÜL

Hansgerd HELLENKEMPER

Frank KOLB

Max KUNZE

Thomas MARKSTEINER

Wolfram MARTINI

Gönül ÖNEY

Mehmet ÖZSAİT

Urs PESCHLOW

Scott REDFORD

Martin Ferguson SMITH

Oğuz TEKİN

Gülsün UMURTAK

Burhan VARKIVANÇ

Michael WÖRRL

Martin ZIMMERMAN

Adalya, **A&HCI** (*Arts & Humanities Citation Index*) ve
CC/A&H (*Current Contents / Art & Humanities*) tarafından taranmaktadır.

Adalya is indexed in the **A&HCI** (*Arts & Humanities Citation Index*) and
CC/A&H (*Current Contents / Art & Humanities*).

Editörler / Editors

Kayhan DÖRTLÜK

Tarkan KAHYA

Remziye BOYRAZ

İngilizce Editörleri / English Editors

T. M. P. DUGGAN

İnci TÜRKOĞLU

Yazışma Adresi / Mailing Address

Barbaros Mah. Kocatepe Sk. No. 25

Kaleiçi 07100 ANTALYA-TURKEY

Tel: +90 242 243 42 74 • Fax: +90 242 243 80 13

akmed@akmed.org.tr

www.akmed.org.tr

ISSN 1301-2746

İçindekiler

Gülsün Umurtak	
<i>Silos in Neolithic Settlements of Burdur-Antalya Region</i>	1
Mehmet Özhanlı	
<i>Side'de Bulunan Bir Yeni Hittit Eserinin Düşündürdükleri</i>	17
Şükrü Özüdoğru	
<i>Pttara and the Dynast Wakhsepddimi Wekbssere II</i>	31
Burhan Varkıvanç	
<i>Zum Fenster des sog. hellenistischen Baues in Silyon</i>	49
Orhan Köse – Recai Tekoğlu	
<i>Money Lending in Hellenistic Lycia: The Union of Copper Money</i>	63
Elif Uğurlu	
<i>Olympos ve Zeniketes'in Kalesinin Lokalizasyonu</i>	81
Nevzat Çevik – Süleyman Bulut	
<i>The Belen and Kelbessos farmsteads with towers on the border of Pisidia-Lycia and some thoughts on security in the countryside</i>	105
Julian Bennett	
<i>The Roman Army in Lycia and Pamphylia</i>	131
Neslihan Yılmaz	
<i>Necropoleis and Funerary Monuments in Pisidia during the Roman Period</i>	155
Mehmet Özsait – Guy Labarre – Nesrin Özsait	
<i>Nouvelles inscriptions de Senitli Yayla (Pisidie)</i>	205
F. Fatih Gülsen	
<i>Wall Heating Systems in the Roman Period Lycian Baths -The Examples from Patara and Tlos-</i>	223
Guntram Koch	
<i>Das Heiligtum des Hg. Theodoros bei Holmoi (Isauria) Wiedergefunden!</i>	259
Ayşe Aydin	
<i>Adana Müzesi'ndeki Kurşun Labitler</i>	271
Celal Şimşek – Bahadir Duman	
<i>Laodikeia'da Bulunan Geç Antik Çağ Unguentariumları</i>	285

T. M. P. Duggan	
<i>A 13th century profile portrait seal depicting the face of the Rum Seljuk Sultan Alaeddin Keykubat I (1220-37) from Antalya Province - precedents and possible influence .....</i>	309
Scott Redford	
<i>The Kible Wall of the Kargı Hanı .....</i>	351
A. Pelin Şahin Tekinalp	
<i>Geleneksel Antakya Evlerinde Yer Alan Boyalı Nakışlar Üzerine Bir Değerlendirme: Başkent'ten Akdeniz'e Ulaşan Bezeme Programı .....</i>	369
Mevlüt Çelebi	
<i>Antalya Bölgesi'nde İtalyan Arkeoloji Heyetleri .....</i>	387

Side'de Bulunan Bir Yeni Hittit Eserinin Düşündürdükleri

Mehmet ÖZHANLI*

Side Müzesi'nde korunan bazalt eser, Pamphylia Bölgesi'ne özgü olmayan bir malzemeden yapılmış ve de bugüne kadar bilinen tek örnek olmasıyla dikkat çekicidir. Eser, limanın doğu kenarındaki Apollon ve Athena tapınakları civarında bulunmuştur (Res. 1). A. M. Mansel, eseri şöyle anlatır: "*Tapınaklar yöresinde deniz kenarında bulunan bir bazalt krater koloninin kuruluş zamanına ait olsa gerektir. Yüksekliği 1,20 m. olan bu kayanın içi huni şeklinde oyulmuştur. Dışarısı ise, kabartma halinde kalın dairesel sapları birbirine eklenmiş lotüs çiçek ve koncaları ile bezenmiştir. Bu eser malzemesi, şekli ve bezeme ıslubu bakımından bir Grek eseri olmayıp, güneydoğu Geç Hittit sanat çevresine girmekte ve M. Ö. 8. - 7. yüzyillara ait bulunmaktadır. Side'nin halen bilinen en eski anıtıdır*"(Res. 2). Eseri ilk gören R. Paribeni ve P. Romanelli, Suriye - Hittit eseri olarak yorumlamışlar ve İ.O. 2. bine tarihlemişlerdir². Lanckoroński ise eserin, İ.S. 2. yy.'dan daha erken olamayacağını düşünür³. Mansel, yukarıda debynildiği gibi, eserden "krater" olarak söz ederken; Nollé eser için "Basaltkessel" terimini kullanmakta⁴ ve Side'nin Kıbrıs ve Levant'la olan ilişkilerine debynirken bazalt krateri örnek göstermektedir. Ayrıca eserin, Suriye bölgesinden ithal edildiğini yazmakta ve İ.O. 8.-7. yy.'a tarihlemektedir⁵. F. Işık, "...sütun allığından dönüşme ve olasılıkla sıvı sunular adama işlevli bir bazalt "sunu çanağı" diye niteler ve Yeni Hittit ürünü olduğunu belirtikten sonra "... eşcesine benzerlerini yine İ.O. 1. binyıl başlarında doğusundaki kentlerde bulur" der⁶. Bazalt eserin, bir Yeni Hittit ürünü olduğu konusunda bütün araştırmacılar hem fikirdirler. Yeni Hittit kentlerinde görülen, Işık'ın da vurguladığı eşcesine benzer örnekler bu eserin ilk yapılışta bir altlık olduğundan kuşku bırakmaz. Altlık, söz konusu örneklerde olduğu gibi dikdörtgen plinthe ve torustan oluşmaktadır. Torusun üzerinde kalın dairesel sapları olan lotus çiçek ve koncaları dönemin biçimini yansıtırlar (Res. 3). Bu tarz altlıklarda üst yüzey düz ya da Tell Halaf'ta bir örnekte olduğu gibi ahşap sütunun üzerine oturtulması için oyuklu olabilmektedir⁷. Side örneğinde üst yüzeyde huni şeklinde iki kademeli derin bir oyuk bulunmaktadır (Res. 4). Huni biçimindeki

* Yrd. Doç. Dr. Mehmet Özhanlı, Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü 32260 Çünür – İsparta.

E-posta: ozhanli@fef.sdu.edu.tr

¹ Mansel 1978, 6 Res. 5.

² R. Paribeni – P. Romanelli, "Studii e ricerche archeologiche nell'Anatolia meridionale", MonAnt 23, 1914, 132.

³ K. G. von Lanckoroński, Pamphylia ve Pisidia Kentleri I: Pamphylia (2005) 133.

⁴ Nollé 1993, 37.

⁵ Nollé 1993, 29-34.

⁶ F. Işık, "Pamfilya ve Anadolu Gerçeği", Adalya I, 1996, 34.

⁷ Naumann 1975, 143 Res. 148.

oyuğun etrafi bir kenar şeritle çevrilidir. Üst yüzeyindeki bu kabartı şerit, Zincirli'de Hilani IV'deki sfenksli altlığı⁸ hatırlatmaktadır. Yeni Hitit sanatında bu tarz altlıklar sadece sütun altlığı olarak değil aynı zamanda bazı anıtsal heykeller içinde kullanılmaktadır⁹. Side eseri üzerindeki derin oyuğun, üzerine konan sütun ya da heykel oturtmaya yönelik olarak mı yoksa daha sonradan allığın sunağa dönüştürülmesi için mi yapıldığını saplayabilmek güç olsa da (Res. 4), bazı görüşler ileri sunmak olasıdır. Bilinen Yeni Hitit örneklerinde üsteki oyuk Side eserindeki kadar derin değildir. Oyuğun derin ve iki kademeli yapılmış olması buraya bir heykel veya sütun dikilmiş olabileceği düşüncesinin yanı sıra direkt sunu yapılabileceği ya da bir sunu kabı oturtarak sunuda bulunabileceğini de akla getirmektedir. Ayrıca, lotus çiçekleriyle bezenmiş gövde, derin ve iki kademeli oyuk ile birlikte ve de kabartılı kenar çerçeveli üst yüzey, allığın üzerine bir stelin dikilmiş olabileceği de düşünülmektedir. Eserin ister sütun isterse de heykel allığı olarak yapılmış olması önemli değildir. Önemli olan Yeni Hitit kentlerinden Akdeniz ticareti sayesinde mimari parçaların da Batı'ya taşınmış olduğunu belgelemesidir. Mimari parça olarak yola çıkarılan eserler, Bayraklı'da sütun allığı olarak kullanılırken, Side'de daha farklı bir işlevde kullanılmış olabilir. Eserin, Side de tekil olması ve tapınaklar yöresinde bulunması bir adak olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir¹⁰. Bu nedenle eser için "sunak" kelimesi kullanılacaktır.

Side'nin bilinen bu en eski eseri, Anadolu'nun güneydoğusundaki devletlerin, Akdeniz ticaretindeki etkinliği ve de Akdeniz kıyılarında yaşayan insanlarla olan kök ve inanç birlikteligi'ne önemli ipuçları sunması bakımından oldukça önemlidir. Mansel (Res. 2)'in, sunağın "*koloninin kuruluş dönemine ait olduğunu*" dair düşüncesi, Güneybatı Anadolu kıyı kentlerinin Hellenler tarafından kurulduğu savına dayanmaktadır¹¹. Bu çalışmada, Side'nin kuruluşuyla ilgili görüşler özlüce değerlendirilecek; kentteki "*kolonizasyonun*" boyutu ve Mezopotamya – Kuzey Suriye'den Akdeniz ticaretine sunulan malların Akdeniz'e çıkış noktaları belirlenmeye çalışılacaktır.

*"Pamphylia bölgesinin en önemli ve Atteleia kuruluncaya kadar tek liman şehri Side idi"*¹². Side'nin Akdeniz ticareti ve de Pamphylia Bölgesi için ne kadar önemli bir kent olduğunu Mansel'in bu cümlesi ortaya koymaktadır. Araştırmacılar tarafından, böylesine önemli bir konuma sahip olan kentin diğerleri gibi ne zaman ve kimler tarafından kurulduğunu, belirsizliği dile getirerek kuruluş, gelenek haline gelmiş olan, Hellen mitoslarıyla açıklanmaya çalışılmıştır. "Pamphylia'nın kıyı bölgeleri İ.O. 14. ve 13. yy.'larda yayılan Yunanistan Akhayaları ya da Akaları tarafından iskân edildiğine değinen Mansel söyle devam eder: "... Yunan tarih geleneğine göre, Mopsos ve Kalkhas gibi Kâhinlerin önderliğinde Anadolu'nun kıyı bölgelerini izleyerek Doğu yönünde ilerleyen Aka'lar daha sonraları Batı Anadolu'da "Aiol" ve "İyon" adlarını alan çeşitli Yunan kafileri Antalya bölgesini de istila etmişler, bu bölgeye "Pamfilya", yani "tüm kabilelerin ülkesi" adını vermişlerdir. Tarih geleneği, bu bölgenin bir zamanlar "Mopsopia" adını taşıdığını, ya da Mopsos'un bu bölgeye kızı "Pamfilya" veya kız kardeşi "Pamfile" onuruna "Pamfilya" adını vermiş olduğunu bildirmektedir"¹³." Mansel, bölge tarihini bir taraftan "Hellen Göçleri" ile açıklamaya

⁸ Naumann 1975, 147 Res. 164.

⁹ Naumann 1975, 149 Res. 168.

¹⁰ Geç dönemlerde daha farklı işlevlerde de kullanılmış olabilir.

¹¹ Mansel 1978, 6; E. Blumenthal, Die altgriechische Siedlungskolonisation im Mittelmeeraum unter besonderer Berücksichtigung der Südküste Kleinasiens (1963) 45-133.

¹² Mansel 1978, 2.

¹³ Mansel 1978, 2.

çalışırken diğer taraftan “... “nar” anlamına gelen “Side” sözcüğü¹⁴, filolojik araştırmaların ortaya koyduğu gibi, ne Grekcedir, ne de bazen ileri sürüldüğü gibi Fenikecedir; fakat öz bir Anadolu adıdır¹⁵” diyerek kentin Hellen göçleri öncesi varlığını vurgulamıştır.

Pamphylia kentlerinin yerelliğini Hattuşa'daki tunç tablet (İ.O. 13. yy.) belgeler¹⁶. Ayrıca Attaleia dışındaki Pamphylia kentlerinin yerel isimlere sahip oldukları artık kuşku götürmez¹⁷. Side'nin Kymeliler tarafından kurulduğuna gelince, Bosch, Arrianos'a atıfta bulunarak “...Kymeliler Side'ye ayak basar basmaz grecelerini unutmuşlar ve yabancı bir lehçe kabul etmişlerdi. Bir Side geleneği olan bu hikâye, Grek göçmenlerinin sayıca pek az olduklarını ve kısa bir zaman sonra da yerli halk tarafından temessül edildiklerini ispat etmektedir. Hiç olmazsa Kymeliler müstevli ve kolonist olarak gelmemiştir, bunlar Side'de göçmen olarak kabul ve Metoikos'lar, yani <vatandaş olmayanlar> sıfatıyla orada iskân etmişlerdir. Bu sebepten Side, ilk çağ yazarlarının ifade ettikleri gibi, hiçbir zaman “Kyme'nin kolonisi” olmamıştır”¹⁸ diyerek kolonizasyon söylencelerine noktayı koymaktadır. Ancak yine de araştırmacılar Pamphylia kentlerinin kuruluşları için hem Hellen mitoslarını anlatmakta hem de yerel örgelere dikkat çekmektedirler. Kent kuruluşlarını Hellen göçleri öncesi mi yoksa sonrası mı olduğunu açıkça dile getirmez, belirsiz bırakırlar¹⁹. Eusebios'un Side hakkında yazdıklarına değişindikten sonra Strabon'dan²⁰ alıntı yaparak kentin, İ.O. 7. yy.'da Kyme kolonisi olduğunu anlatmak gelenek haline dönüştürü²¹. Son yıllarda bu gelenek terk edilerek bölgedeki arkeolojik ve tarihsel veriler daha dikkatlice incelenip yorumlanmaktadır²². Işık, “Pamphylia ve Anadolu Gerçek” başlıklı çalışmada “Hellence'nin yazıya dökülmüşünden bile yüzyıllar öncesinde Anadolu tarihini yazan bu tür Hellen söylencelerine “kuşkuyla yaklaşılması” yorumunu getiren Bean'e atıfta bulunarak Pamphylia kentlerinin Anadoluluğunu yerel örgelerle daha net ortaya koyar²³.

Pamphylia kentlerinde yapılan arkeolojik kazılar, kentlerin kuruluşlarının Hellen mitoslarıyla bir bağlantısının olmadığını bilimsel verilerle ortaya koymuştur. Perge akropolünde gerçekleştirilen çalışmalarla ele geçen arkeolojik buluntular “sözde Hellen” göçerinden önceki bir tarihe aittirler²⁴. Bu buluntular Perge'de yerleşimin, kesinlikle Hellen

¹⁴ Kente ismini veren “nar” erken dönemlerden itibaren sikkeler ve mimari yapılar üzerinde betimlenmiştir.

¹⁵ Mansel 1978, 4.

¹⁶ H. Otten, Die Bronzetafel aus Boğazköy. Ein Staatsvertrag Tuthalijas IV (1988) 13 & 8, 61.

¹⁷ Bosch 1957, 17; Katarraktes (Düdensu), Kestros (Aksu), Eurymedon (Köprüçay) ve Melas (Manavgat Çayı) gibi dört akarsuyla sulanan Pamphylia Ovası'nın verimli toprakları ve yerleşme uygundan dolayı bilinen çok daha da erken dönemlerden beri yerleşime sahne olduğunu düşündürmektedir.

¹⁸ Bosch 1957, 17.

¹⁹ Mansel, Side kitabındaki tarihte bölümünde bir paragrafta kenti Hellen mitoslarına bağlar iken bir başka paragrafta kenti yerli Anadolu kenti olarak anlatır (Mansel 1978, 1-7). Aynı şekilde Bean'de bir yandan erken dönemler araştırılırken, Yunan kaynakları ihtiyatla değerlendirilmelidir derken (Bean 1997, 4); diğer yandan Hellen mitoslarını doğrulamak için arkeolojik deliller aramaktadır (Bean 1997, 63).

²⁰ Coğrafyacı Strabon, Side'nin Batı Anadolu şehirlerinden Kyme'nin (Namurt Limanı) bir kolonisi olarak göstermektedir (Strabon, XIV, 667). Uydurulan Hellen “kurucu” mitlerine karşın, Mansel, Side'nin Güney Anadolu'nun en eski şehirlerinden biri olduğunu kuşkusuz kabul edilebileceğini yazmakta ve bu düşüncenin doğruluğunu ortaya koymak için bazı deliller sunmaktadır. Bunlardan en önemlisi “nar” anlamına gelen Side sözcüğünün öz Anadoluluğudur (Mansel 1978, 4).

²¹ Blumenthal age. 1963, 122-128; Bean 1997, 21 vd.; J. Wagner, Pamphylien (1992) 104-105; Nollé 1993, 45.

²² Bu konuda H. Abbasoğlu başkanlığında Perge kazıları çok büyük bir öneme sahiptir.

²³ Işık, age. 1996, 23-44.

²⁴ Perge kazılarının kapsamlı bilimsel yayınları için bk.: H. Abbasoğlu – W. Martini (ed.), Die Akropolis von Perge I. Survey und Sondagen 1994-1997 (2003).

mitoslarının çok öncesi dönemlerden olduğunu belgelemiştir²⁵. Perge kazıları artık bölge tarihinin Hellen mitoslarıyla değil somut verilerle yazılması gerektiğini göstermesi bakımından oldukça önemlidir²⁶. Hittit metinlerinde Parha ismiyle geçen kent bu dönemde önemli bir konuma sahip olmalıdır²⁷. Bütün bunlar, verimli ovası ve deniz bağlantısıyla Pamphylia'nın Hittit döneminden itibaren Anadolu'nun iç kesimleriyle ticari ve siyasi ilişkilerde bulunduğuna da işaret etmektedir. Bundan dolayı erken dönemler ile ilgili tartışmalar bir nokta koyup sunağın tarihlediği dönemdeki ticari ilişkilere bir göz atarak bu ticari ilişkilerde Batı Kilikya'nın rolünün sorgulanması gereklidir.

İ.Ö. 8. yy. Akdeniz ticaretinin büyük önem kazandığı ve Doğu ile Batı'nın birbirine yaklaştığı bir yüzyıldır. Bu dönemde bölgenin en büyük gücü olan Assur İmparatorluğu batıda Akdeniz'e dayanmış, Kilikya kentleri Assur vilayetlerine dönüştürülmüştür²⁸. Böylece Assur İmparatorluğu, Akdeniz ticaretine daha geniş bir alanda katılma olanağı bulmuştur. Önceleri Fenike üzerinden Akdeniz ticaretine sunulan Doğu malları, bu dönemde Batı Kilikya'da da pazar bulmuştur. Tekniğin gelişmesiyle deniz ticareti büyük önem kazanmış ve daha önce deniz ticaretine egemen olan Fenikelilerin yanı sıra farklı deniz halkları da deniz ticaretinde boy göstermeye başlamışlardır. Bunu, Assur kralı II. Sargon'un denizde balık gibi avladığını söylediği İonyalıların Kilikya sahillerinde görülmESİ belgelemektedir²⁹. Deniz ticaretinin artmasıyla daha önce küçük olan liman kentleri bile büyük önem kazanmaya başlamış ve önemli ticaret merkezi durumuna gelmiş olmalıdır. Gelişen bu kentlere farklı halklardan tüccarlar gelip mahalleler oluşturarak³⁰ ticarette pay sahibi olmaya çalışmışlardır. Pamphylia'nın tek limanına sahip olan Side, bu dönemde doğuya ya da batıya giderken uğramak zorunda kalınan bir liman³¹ durumunda olması bakımından vazgeçilmezler arasındadır. Side limanı sadece uğrak yeri değildir (Res. 1). Pamphylia'nın bereketli ovasında yetişen ürünler ve ovayı saran Toroslar'daki doğal zenginlikler Akdeniz ticaretine Side limanından pazarlanmaktadır³². Böylece, liman bir taraftan Pamphylia ovasının zenginliklerini Akdeniz ticaretine aktarmış, diğer taraftan da bölgenin ihtiyaçlarını deniz ticareti ile karşılayarak bölgede ticari sirkülasyonu sağlamıştır.

Bu dönemde Pamphylia'nın tek limanı konumundaki Side'nin büyük bir öneme sahip olduğu tartışımsızdır (Res. 1). Bir liman kenti olmasından dolayı kozmopolit bir nüfusa sahip olması kaçınılmazdır. Farklı milletlerden halklar ticaret için kente gelip mahalleler oluşturmuş olabilir. Ancak bu, yukarıda da dephinildiği gibi, "Hellen kolonizasyonu" biçiminde yorumlanmamalıdır³³.

²⁵ W. Martini, "Historische Schlussfolgerungen", bk.: H. Abbasoğlu – W. Martini (ed.), Die Akropolis von Perge 1, 1994-1997, 2003, 179, 180.

²⁶ Toroslar'ın Pamphylia Ovası'na bakan yamaçlarında çok sayıda paleolitik yerleşim yeri ortaya çıkarılmış olmasına karşın; ovada yeterince protohistorik çalışma yapılmamıştır. Ovada neolitik yerleşimlere yönelik yapılacak çalışmalarla, Perge'de olduğu gibi bölgenin diğer yerlerinde de Paleolitik Dönem'den itibaren kesintisiz bir yerleşim olduğu görülecektir.

²⁷ Otten, age. 13-8. 61; Martini, age. 179.

²⁸ Erzen 1940, 59; Bing 1968, 63-88; Pamphylia'nın da bu dönemde Kilikya'ya dahil olduğu, zayıf bir ihtimal olsa da, savlanır, Bosch 1957, 18.

²⁹ Erzen 1940, 56.

³⁰ Bahsi geçen Helen kolonizasyonları bu mahalleler olmalıdır.

³¹ Nollé 1993, 43.

³² Blumenthal, age. 1963, 66-81; Nollé 1993, 29-34.

³³ P. Högemann, "Troias Untergang – was dann? Alte Dynastien, neue Reiche und die "Ionische Kolonisation" (12. – 6. Jh. v. Chr.)", Traum und Wirklichkeit - Troia, (2001), 61. Herodot'un Anadolu'da yapılan kolonizasyonu yan-

Sunağın bulunduğu alanda ki iki büyük tapınak deniz kenarında, limana yakın yan yana inşa edilmişlerdir. Bunlardan bir tanesi Anadolulu bir tanrı olan Apollon'a diğerı Athena'ya aittir³⁴. Side'deki Tanrıça'nın atribütünün nar olması (Res. 5) onun, silahlı Atina Athena'sından farklı olduğunu, sembolü nar olan Kargamış'taki ana tanrıçaya daha yakın durduğunu göstermektedir. Tanrıça Kubaba'nın sembolü, bereketi simgeleyen nar idi³⁵. Side'deki tanrıçanın sembolünün de nar olması tanrıçanın kökenine açıklık getirmektedir (Res. 4, 5). Side Athena'sı da tanrıça Kubaba gibi bereket tanrıçasıdır. Mansel, Side Athenası'nın Anadoluluğu'nu açıkça ortaya koyar: "...Side'de bulunan birçok Grekçe yazitta Athena'nın daima başta zikredilmesi, ayrıca bu iki tanrı arasında sıkı bağlar bulunması, bu iki tanının gerisinde çok daha eski tanrıların yer aldığına işaret etmektedir. Athena'nın bereket sembolü olan nar ile birlikte tanımlanması Yunan mitoloji geleneğine uygun değildir. Nar pek eski zamanlardan beri Anadolu'nun büyük tabiat tanrıcasının sembolüdür. Varlığı neolitik çağ'a kadar çıkan bu tanrıça, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde Anna, Nana, ya da sadece Ma olarak anılmakta, taribi çağlarda Kibele, ya da Artemis ile bir tutulmaktadır. Bu tanrıçanın Side'de Atena ile eşit gösterilmesi, burada belki pek eski zamanlarda silahlı bir tanrıçaya yapılmış olmasından ileri gelebilir. Nitekim böyle bir tanrıçaya Kapadokya ve Pontos'taki Komana şehirlerinde baş tanrıça olarak rastlanıyor"³⁶". Yeni Hittit tanrıçasıyla aynı özellikler sahip Side tanrıçasına Kilikyalı tüccarların büyük saygı göstermesi bu tarihsel bağlardan gelmelidir.

Bazalt sunak sadece Side'nin yerel bağlantılarına ve kolonizasyon öncesi varlığına katkı sağlamakla kalmaz aynı zamanda Kilikya Bölgesi halklarının Akdeniz ticaretindeki etkiliğine de ışık tutar. Bu güne dek Kuzey Suriye ve Mezopotamya devletlerinin Fenike ve Kıbrıs üzerinden Akdeniz'e açıldığı düşünülüyordu. Ancak, Batı Kilikya'da Nagidos'ta bulunan yüzlerce pişmiş toprak figürinin Zircirli orthostatlarında ki figürlere olan aşırı benzerliği Doğu Kilikya ile Batı Kilikya arasında sıkı bir sanat bağının olduğunu ortaya koymuştur³⁷. Nagidos buluntuları oldukça önemlidir. Çünkü bu figürinler sayesinde adalarda ve kıyi kentlerde bulunmuş Doğu kökenli bazı eserler, somut verilerle daha doğru yorumlanabilmisti³⁸. Örneğin, Samos'ta açığa çıkarılan büyük bir grup figürin "Kıbrıs malzemesi" olarak değerlendirilmiştir³⁹, ancak Nagidos eserleriyle aynı kalıptan üretilmiş bu figürinlerin Kıbrıs malzemesi olmadığı ve Batı Kilikya'dan götürüldüğü arkeolojik verilerle kanıtlanmıştır⁴⁰. Ekinin yönü Kilikya'dan Samos'a olmuştur. Böylece, Anadolu'nun güney kıyılarındaki Hellen kolonizasyon savları geçerliliğini tamamen kaybetmiştir. İ.O. 8. ve 7. yy.'larda

İş yorumladığını Högemann şu şekilde ifade etmiştir: "Herodotos İ.O. 8. ve 7. yüzyılardaki Sicilya'ya ve Magna Graecia'ya olan büyük kolonizasyondan yola çıkış ve bunu model olarak kullanmıştır. Büyük kolonizasyonda gerçekten de bir kolonizasyondan bahsedilebilmektedir; çünkü burada şehirler kutsal alanları, toplama alanları (agora) ve nekropolleriley tamamen yeniden kurulmuştur. Anadolu için bu model geçerli değildir. Yunanlıların zaten var olan yerleşimlere yaptıklarından, karakterini şimdije kadar çok az bildiğimiz göç hareketleri olarak bahsetmek daha doğru görünekmektedir".

³⁴ Mansel 1978, 134.

³⁵ Akurgal 1995, Res. 95.

³⁶ Mansel 1978, 5, 6.

³⁷ Özhanlı 2004, 60-76. 115-152.

³⁸ age. 141 vd.

³⁹ G. Schmidt, "Kyprische Bildwerke aus dem Heraion von Samos", Samos VII (1968).

⁴⁰ Özhanlı 2004, 25 – 79. 163 - 171: Anadolu'nun Batı ve Güney kıyılarındaki kentlerin kuruluşlarıyla ilgili olarak erken dönemlerde ortaya konan kolonizasyon savlarına kuşkuyla yaklaşmalı ve en küçük yerel buluntular dahi dikkate alınmalıdır. Aksi durumda Al'Mina'da yapılan yanlış tekrarlanmış olur.

Anadolu'nun güney limanları Doğu mallarını Batı'ya aktarmada etkin bir rol oynamış ve Akdeniz ticaretine aktif olarak katılmışlardır. Batı Kilikya limanlarında yük alan gemiler kıyı boyunca ilerleyerek Side limanına uğrayıp Batı Anadolu kıyılarına doğru yollarına devam ediyorlardı. Pamphylia, Likya ve İonya bölgesinde ele geçen Yeni Hitit eserleri ve etkileri bu güzergâhi doğrulamaktadır.

Tunç Çağı'nda Doğu'nun zenginliklerinin Batı'ya taşıdığını gösteren Uluburun Batığı, Akdeniz ticaretinde izlenilen rotayı göstermesi bakımından oldukça önemlidir⁴¹. Levant'tan hareket eden gemilerin kıyı boyunca limanlara uğrayarak yoluna devam ettiği düşünülmektedir⁴². Fakat Batı Kilikya limanları bu ticarette sadece uğrak yerleri değil aynı zamanda yukarıda da değinildiği gibi ticarete mal sağlayan merkezler durumunda olmalıdır. Çünkü bölgenin coğrafyasını oluşturan Toros Dağları'ndaki doğal zenginlikler ve nehirlerle hayat bulan verimli ovalarında uygun iklimden dolayı yetiştirilen ürünler, Kilikya'yı, İ.O. 2. binde itibaren büyük devletlerin cazibe merkezi durumuna getirmiştir⁴³. Eğer söylendiği gibi Güneybatı Anadolu kıyıları ilk kez Hellenler tarafından iskân edilseydi, Doğu'nun hammaddelarını, mamul mallarını, buluşlarını ve fikirlerini taşıyan Uluburun Batığı tam tersine Hellen malzemelerin Doğu'ya taşıyor olacaktı. Batıkta ele geçen zengin ve çeşitli Doğu malları Tunç Çağı'ndan itibaren Akdeniz havzasına egemen halklarının kimler olduğu sorusunun cevabını vermektedir. Gemiciliğin arttığı İ.O. 8. ve 7. yy.'da, gemi yapımında kullanılan sedir aacı, Toroslar'da bolca bulunmaktaydı. Soloi, Seleukeia, Kelenderis, Nagidos ve Selinus gibi içinde gemi inşaat ve tamiri için tersaneler ve bu işler için lüzumlu malzeme stokları bulunan Batı Kilikya limanları konumları itibariyle erken dönemlerden itibaren Toroslardaki bu zenginliği Akdeniz ticaretine sunan çıkış noktaları durumundadırlar. Özellikle bölgenin karayolu bağlantısının bulunduğu Kelenderis Limanı çok önemlidir⁴⁴. Toroslar'daki sedir ormanlarının Akdeniz ticaretinde İ.O. 8. ve 7. yy.'da ve daha geç dönemlerde de önemli bir yeri olduğu Strabon'un Hamaksia kentini anlattığı paragrafta açıkça anlaşılmaktadır: "...Arsinoe kentinden sonra, gemi yapımı kerestesinin elde edildiği bir tepede kurulmuş ve limanı olan Hamaksia'ya gelinir. Bu kerestenin çoğu sedir aacıdır ve öyle görülmeli ki bu bölge gemiler için gerekli olan sedir aacı konusunda diğerlerinden çok fazla verimlidir"⁴⁵. Torasların Akdeniz'e kıyı oluşturduğu bir bölgede bulunan Aphrodisias, Kelenderis ve Nagidos gibi liman kentler, erken dönemlerden itibaren toroslardaki zenginlikleri deniz ticaretine summayı kolaylaştırmışlardır. Yukarıda deñinilen Nagidos buluntuları, bu liman kentlerinin sanatsal olarak Zincirli, Sakcagözü ve Kargamış gibi Güneydoğu kentleriyle bağlantıları olduğunu belgelemiştir. Yeni Hitit sanatının Batı Kilikya'ya aktarımında özellikle Zincirli önemli bir konuma sahiptir. Side'de bulunan ve bu çalışmanın konusunu oluşturan Yeni Hitit eseri de

⁴¹ Uluburun batığı hakkında detaylı bir çalışma için bk.: Ü. Yalçın - C. Pulak - R. Slotta (ed.), Das Schiff von Uluburun - Welthandel vor 3000 Jahren (2005).

⁴² Uluburun batığının Ugarit Limanı'ndan hareket ettiği düşünülmektedir. Geminin rotasını göstermek için verilmiş olan haritada Batı Kilikya sahilleri tamamen boş bırakılmış ve Anadolu'daki, Mezopotamya'daki ve Mısır'daki malzemelerin toplanma noktası olarak Ugarit Limanı gösterilmiştir, C. Pulak, "Das Schiffswrack von Uluburun", bk.: Ü. Yalçın - C. Pulak - R. Slotta (ed.), Das Schiff von Uluburun - Welthandel vor 3000 Jahren (2005) 55 – 102 Res. 52. Ancak, Konya Ovası'ni Silifke'ye bağlayan Sertavul Geçidi, erken dönemlerde de Batı Kilikya limanlarına mal taşınmasına olanak sağlamış olmalıdır. Yani gemi sadece Ugarit'te yük almış olamaz. Bu bağlamda batıktaki malzemeler Batı Kilikya çerçevesinde de değerlendirilmelidir.

⁴³ Akad Kralı I. Sargon Toroslar'daki zengin gümüş yataklarında elde ettiği madenleri Babil'e naklettiğini anlatmaktadır: Erzen 1940, 37; Bing 1968, 11.

⁴⁴ L. Zoroğlu, Kelenderis I (1994) 26.

⁴⁵ Strabon, Antik Anadolu Coğrafyası. A. Pekman (çev.) (1993) XIV, 199.

Yeni Hittit kentlerinde üretilen malların Batı Kilikya limanlarından Batıya taşındığına bir başka kanıt olarak sunulabilir. Çünkü E. Akurgal, Bayraklı'da açığa çıkarılan yaprak çelengi ile süslü altlık ve başlıkların tümünü Fenike etkisindeki Yeni Hittit modellerine bağlar ve şöyle devam eder⁴⁶: “*Yaprak çelengi, köken konusu ile ilgili bu bölümün başında belirttiğimiz gibi, geçitit sanatında hem altlık hem de başlık olarak kullanılmıştır. Bayraklı örneklerinin yaprakları Fenike etkisindeki Zincirli örneklerine dayanır.*” Akurgal, Bayraklı örneklerini Zincirli'ye bağlar ancak, Zincirli etkisinin hangi yoldan geldiğine bir açıklık getirmez. Zincirli sanatının Nagidos eserleri üzerindeki etkisi dikkate alındığında Zincirli'nin konumu itibarıyle Akdeniz'e Batı Kilikya üzerinden açıldığı söylenebilir. Bayraklı'da bulunan Zincirli sanatı etkisi de bu yoldan gitmiş olmalıdır.

Yeni Hittit eserleri sadece İonya bölgesinde değil Akdeniz'e kıyı olan Likya Bölgesi'nde de görülmektedir. Likya sanatındaki Doğu etkisinin, Akhamenid öncesi olduğu düşünülür⁴⁷ ve bu etki yoğunlukla Yeni Hittit sanatına bağlanır. Özellikle Ksanthos Aslanlı Mezar⁴⁸ ve İsinda Dikme Anıtı üzerindeki savaş, av ve şölen gibi Doğu kökenli sahneler⁴⁹, bu konuda önemli verilerdir⁵⁰. Ayrıca Likya kabartmalarındaki kurban sahnesi, aşk kemiğiyle oynanan oyunlar ve aile konulu bazı sahnelerin de Yeni Hittit sanatından etkilendiği savlanır⁵¹. Son yıllarda Likya'nın başkenti Ksanthos'ta yapılan kazılarda açığa çıkarılan ve Yeni Hittit Dönemi geleneğini yansıtımı düşünülen bir kabartma Likya sanatındaki Yeni Hittit etkilerini daha açıkça ortaya koymuş; kentin tarihini ve kalıntılarının topografik özelliklerini tamamen yenilemiştir⁵². Bayraklı'daki altlık ve başlıklarında olduğu gibi Likya'daki Yeni Hittit etkileri de Zincirli bağlantılı Batı Kilikya üzerinden gerçekleştirılmıştır. Nagidos ve Gözsüce terrakotta figürinleri dışında, Batı Kilikya'da bulunan kireç taşı eserlerin de Zincirli sanatı etkisinde olması⁵³ bu bağlantıyı iyice güçlendirir. Tarihi biraz geç olsa da Silifke yakınlarındaki Keben Anıtı'ndaki tanrıçanın⁵⁴, Kargamış Kubabası'na⁵⁵ ve Elmalı'da bulunmuş olan Leto'ya⁵⁶ olan benzerliği etkinin yönünü, yolunu ve yerini belirlemektedir⁵⁷.

Bugüne kadar esere değerinen araştırmacılar, Lanckoroński hariç, eserin İ.O. 8. ya da 7. yy.'dan olduğunda hem fikirdirler. Yaprak çelenkli altlık ve başlıkların ortaya çıkış yeri Akurgal'ın da belirttiği gibi Mezopotamya ve Kuzey Suriye bölgesidir. Yuvarlak destek

⁴⁶ Akurgal 1993, 77.

⁴⁷ Mendel I, 271 vd.

⁴⁸ E. Akurgal, Griechische Reliefs des VI. Jahrhunderts aus Lykien (1941) 3-51.

⁴⁹ M. Özhanlı, “İsinda Dikme Anıtı”, Adalya V, 2001-2002, 77. 81. 84. 94. 95.

⁵⁰ Özhanlı, age. 73-106.

⁵¹ H. İşkan, “Der Einfluss des späthethitischen Kulturaumes auf die Grabreliefs in Lykien”, bk.: M. Novák - F. Prayon - A. M. Wittke (ed.), Die Aussenwirkung des späthethitischen Kulturaumes, Alter Orient und Altes Testament 323 (2004) 151-175.

⁵² J. des Courtils, “Ksanthos Kazı ve Araştırmaları 2005”, ANMED 4, 2006, 33 Res. 2. 34 vd.

⁵³ M. Özhanlı, “On the Cilician Origins of an Archaic ‘Cyprus’ Limestone Head”, Adalya VII, 2004, 1-14.

⁵⁴ A. Taşyürek, “Silifke ‘Keben’ Hittit Kaya Kabartması – The Keben Rock Relief from Silifke”, TürkAD 23/1, 1976, 97 vd. Res. 1-5; E. Akurgal, Anadolu Kültür Tarihi (1997) 207 Res. 149; F. Işık, “Zur hethitischen – ionischen Synthese am Felsrelief von Keben”, bk.: Synergia, Festschrift für Friedrich Krinzinger (2004) 249-259.

⁵⁵ Akurgal 1995, Res. 95.

⁵⁶ F. Işık, “Die Statuetten vom Tumulus D bei Elmalı”, Lykia V, 2003, 5. 6 Lev. 3-5.

⁵⁷ Batı Kilikya'daki arkeolojik veri azlığı bölgede yeterince kazı ve araştırmanın yapılmamış olmasından kaynaklanmaktadır. İleriki yıllarda bölgede yapılacak çalışmalarla Neolitik Dönem'e dek kesintisiz yerleşim yerleri ve arkeolojik malzemenin geleceğinden kuşkum yoktur.

ve altlıklar Kuzey Suriye'de İ.O. 15. yy.'da bilinmekteydi⁵⁸. Kargamış, Zamaghara, Tell Tayinat, Zincirli ve Ankara'da bulunan yaprak bezeli altlıklar Side örneğine benzerdirler⁵⁹. Bitki motifyle bezeli altlık ve başlıklar Doğu sanatında sevilerek kullanılmaktadır. Bu bezeme türü sadece mimaride değil aynı zamanda kullanma kaplarında da işlenmektedir⁶⁰. Assur'da bulunan bir kraterin formu, özellikle de bezemesi Side eserine çok yakındır⁶¹. Ancak, Side eserinin biçimde Zincirli'deki başlık ve altlıkların bezemelerine olan benzerliği eserin, Zincirli altlıklarıyla yakın bir tarihte olduğunu göstermektedir⁶². Zincirli Kralı Barrakab dönemi eserleri üzerinde betimlenmiş olan lotus çiçeği betimlemeleri⁶³ de bu benzerliği pekiştirmektedir. Yeni Hitit örnekleri yoğunlukla İ.O. 8. yy. iken Assur eserleri İ.O. 8. yy.'in sonu İ.O. 7. yy.'in başına tarihlenir⁶⁴. Akurgal, Bayraklı altlıklarını İ.O. 7. yy.'a tarihler⁶⁵. Sunağın, bazalt taşından yapılmış olması ve üzerindeki bitki bezemesi bunun erken Bayraklı örnekleri gibi güneydoğudan getirildiğine kuşku bırakmaz. Bayraklı yaprak çelenkli altlık ve başlıklarının⁶⁶ biçim ve bezemelerinin Side eserine olan yakın işçiliği, sunağın bu eserlerle birlikte taşındığını işaret etmektedir. Eserin, batıya ne zaman taşıdığını ise kesin bir tarihe söylemek yanlış olur.

Side Limanı'na gelen Kilikyalı tüccarlar bereketli bir alışveriş ve de sağ salim yollarına devam edebilmek için kendi tanrıçalarıyla aynı sembole sahip Side bereket tanrıçasına sunağı sunmuş olmalıdır. Side'de kutlanan "epibaterion" bayramı gemilerin Side limanına salimen ulaşmalarını kutlayan bir bayramdır⁶⁷. Belki de Kilikyalı tüccarlar bu bayrama katılarak bu sunakta tanrı ve tanrıçaya sunuda bulunmuş ve Sidelilerle dostane ilişkiler kurmuş olabilirler.

Sonuç olarak, Side gibi bir liman kentinde bulunan bu eser, İ.O. 8. ve 7. yy.'da Yeni Hitit kentlerinin Akdeniz üzerinden Batı'ya mimari parçalar da ihraç ettiğine bir başka kanıt oluşturmıştır. Çeşitli doğal zenginliklere sahip olan ve Hitit, Mitani, Mısır, Assur, Babil, Arami gibi gelişmiş kültürlerin harmanlandığı bir coğrafyada kurulmuş olan Yeni Hitit kent devletleri, Batı sanatının oluşup gelişmesinde büyük rol oynamışlardır. Batı aktarım Akdeniz yoluyla gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda, bu güne dek anılmayan, Batı Kilikya limanları bu aktarımda büyük bir paya sahiptirler⁶⁸. Özellikle Zincirli'nin Batı Kilikya liman kentleri ile sıkı ticari ilişkileri olduğu, Bayraklı ve Nagidos örneklerinden sonra bu eser ve Ksanthos buluntularıyla bir kez daha belgelenmiştir. Akdeniz ticaretindeki Batı Kilikya'nın önemi, Tarhutaşşa Krallığı hakkında bilimsel çalışmaların artmasıyla daha iyi anlaşılacaktır.

⁵⁸ Naumann 1975, 142.

⁵⁹ B. Wesenberg, Kapitelle und Basen (1971) 87 Res. 179-185. Kargamış örnekleri için bk.: Naumann 1975, 143 Res. 150 vd.

⁶⁰ Wesenberg, age. 1971, 99.

⁶¹ Wesenberg, age. 1971, 96, 99 Res. 217.

⁶² Akurgal, Anadolu Uygarlıkları (1987) 166 Çiz. 114-117.

⁶³ A. M. Darga, Hittit Sanatı (1992) 275. 278 Res. 276. 279.

⁶⁴ Wesenberg, age. 99. 101.

⁶⁵ Akurgal 1993, 76-78 Res. 59a-59 f.

⁶⁶ Akurgal 1993, 76-78 Res. 59a-59 f.

⁶⁷ Mansel 1978, 135.

⁶⁸ Toroslar'da yeterince arkeolojik araştırma yapılmadığı için, sadece eldeki verilerden yola çıkılarak yorumlar getirilmektedir. İ.O. 2. binde bilinen Toroslar'daki madenlerin daha eski geçmişi olmalıdır. Bölgede Neolitik, Kalkolitik ve Tunç Çağın yerleşimlerine yönelik kapsamlı araştırmalar yapılmalıdır. Böylece Kilikya'nın Kıbrıs üzerindeki etkisi daha sağlam verilerle ortaya konabilecektir.

Side Limanı'nın hemen doğu kenarında bulunan iki tapınakta, gemilerin ve limanın koruyucusu olarak tapınım gören tanrı ve tanrıça yerli Anadolu tanrılarıdır. Athena olarak anılan tanrıçanın atribütü olan nar, hem onun Hellen tanrıcasından farkını ve hem de Tanrıça Kubaba ile bağlantısını ortaya koymaktadır. Side Athenası denizcilerin koruyucusu ve bereket tanrıçası sıfatlarına sahip olmalıdır. Side'ye ulaşan Kilikyalı tüccarlar bu bereket tanrıçasına sunuda bulunarak tanrıçadan himaye ve ticaretlerinde bereket dileyerek yollarına devam etmişlerdir.

Pamphylia'nın erken dönemde Akdeniz'e açıldığı tek liman kenti olan Side, yerli tanrılarıyla, Anadolulu adı ve diliyle, "Hellen göçleri" öncesi var olan önemli bir ticaret kentidir.

Kısaltmalar ve Kaynakça

- Akurgal 1993 E. Akurgal, Eski İzmir I Yerleşme Katları ve Athena Tapınağı (1993).
- Akurgal 1995 E. Akurgal, Hatti ve Hitit Uygarlıkları (1995).
- Bean 1997 G. E. Bean, Anadolu'nun Güney Sahilleri. I. Delemen (çev.) (1997).
- Bing 1968 J. D. Bing, A History of Cilicia during the Assyrian Period (1968).
- Bosch 1957 C. E. Bosch, Pamphylia Tarihine Dair Tetkikler. S. Atlan (çev.) (1957).
- Erzen 1940 A. Erzen, Kilikien bis zum Ende der Perserherrschaft (1940).
- Mansel 1978 A. M. Mansel, Side 1947 – 1966 yılları kazıları ve Araştırmalarının Sonuçları (1978).
- Naumann 1975 R. Naumann, Eski Anadolu Mimarlığı. B. Marda (çev.) (1975).
- Nollé 1993 J. Nollé, Side im Altertum Geschichte und Zeugnisse I, IK Band 43 (1993).
- Özhanlı 2004 M. Özhanlı, Arkaik Dönem Kilikya Pişmiş Toprak Figürinleri Kilikya – Kıbrıs ve İonya İlişkileri (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Antalya 2004).

Summary

Thoughts on a Neo-Hittite Stone Base from Side

A basalt object in Side Museum is noteworthy for the material from which it was made, as basalt is not native to Pamphylia and it is a rare basalt item from the region. The piece was discovered near the Apollon and Athena temples to the east of the harbour. It is 1.20 m tall and hollow like a cone. Its outer side is decorated in relief with lotus flowers and buds connected to each other by thick circular stems.

Closely parallel examples known from Neo-Hittite sites show this piece was first carved to form a base. The base comprises a rectangular plinth and a torus. The lotus flowers and buds with thick circular stems on the torus are typical for their period (Fig. 3). Such items may have a flat top or one with a hole to insert a wooden post as seen on an example from Tell Halaf. The Side example has a two-stepped funnel-like deep hole in its top (Fig. 4). The funnel-like hole is encircled by a band. The fact that this hole is two-stepped and funnel-like suggests that it could have been used not only for locating a statue or a column but it could also have been used for libation directly or for libation through placing a vessel in it. Further, the body decorated with lotus flowers together with the two-stepped deep hole, as well as the upper surface with a bossed frame suggest that a stele could have been placed on top of this base. It is not important whether or not this base was meant for a column or a statue rather, what is important in this context is that this piece provides evidence for the transportation of architectural pieces via the Mediterranean trade from the Neo-Hittite cities. The pieces shipped as architectural elements could have served as a column base at Bayraklı and for other purposes at Side. The singularity of this piece at Side and its find-spot near the temples suggest it could have been a votive offering.

“Side was the most important port city of Pamphylia and the only one until the foundation of Attaleia”. Scholars have always mentioned the clouds shrouding the foundation origins of such an important city as Side, and have tried to ascribe Hellenic myths as per tradition to its foundation. For Pamphylian cities, Hellenic foundation myths are told and also attention is drawn to the local motifs. The dates of foundation of these cities are not clarified as to whether they date to before or after the Hellenic migrations. It has become customary that first Eusebios’ account on Side is mentioned and then, citing Strabo, Side is reported to have been a colony of Kyme in the 7th century B.C. In recent years this custom is being abandoned as local archaeological and historical data are studied and are more carefully interpreted.

Excavations of Pamphylian cities have already produced evidence that the foundations of these cities do not relate to the Hellenic myths and the excavations at Perge are of the utmost importance in this respect, showing that the region’s history must be written from real evidence and not from the Hellenic foundation myths.

This stone item found at a port city like Side provides further evidence that the Neo-Hittite cities exported architectural elements to the West via the Mediterranean in the 8th and 7th centuries B.C. Transportation to the West was via the Mediterranean Sea. The western Cilician ports, which have not been mentioned to date, played a great part in this transportation and in particular the fact that Zincirli had strong commercial relations with the western Cilician port cities has once again been documented with this object and the Xanthian finds, after the examples from Bayraklı and Nagidos.

To date it has been thought that the north Syrian and Mesopotamian states reached the Mediterranean via Phoenicia and Cyprus. However, the close parallels that have been observed between the numerous terra cotta figurines found at Nagidos in western Cilicia and the figures on the orthostats of Zincirli show that there was a strong artistic relationship between eastern and western Cilicia. Consequently some items of Oriental origins that have been found on the islands and along the coast could be evaluated accurately from solid evidence provided by these figurines. For example, a large group of figurines unearthed at Samos were considered to be of Cypriot origin; however, they were produced using the same moulds as those from Nagidos and it has been archaeologically shown that they were not of Cypriot origin but in fact came from western Cilicia and consequently the hypotheses claiming Hellenic colonisation along the southern coastline of Anatolia has completely lost its credibility. In the 8th and 7th centuries B.C., the ports on the southern coast of Anatolia actively participated in the trade activity of the Mediterranean and played a great role in the transportation of Oriental merchandise to the West.

The natural resources of the Taurus Mountains and the products cultivated in the fertile plains watered by rivers with its mild climate, made Cilicia a focus of interest for the large states from the 2nd millennium B.C. If the southwest coastline of Anatolia had been first settled by the Hellenes, then the Uluburun shipwreck, which has been discovered to have transported Oriental merchandise, raw materials, inventions and ideas, would instead have been transporting Hellenic merchandise to the East. When shipbuilding reached new heights in the 8th and 7th centuries B.C. the Taurus Mountains provided a rich source for the cedar timber that was needed. The western Cilician port cities such as Soloi, Seleukeia, Kelenderis, Nagidos and Selinus with their dockyards for shipbuilding and repairs as well as facilities for the storage of the necessary materials were outlet points presenting all this wealth of the Taurus ranges to the Mediterranean from the earliest periods because of their locations. The Neo-Hittite stone base found at Side forming the subject of this article may be claimed as evidence for the merchandise produced at the Neo-Hittite cities that were transported to the West via the western Cilician port cities because E. Akurgal ascribed to Zincirli all the bases and capitals from Bayraklı carrying a wreath of leaves. However, he does not clarify how this Zincirli influence reached Bayraklı. When the influence of Zincirli art upon the Nagidos items is taken into consideration, it is plausible to suggest that Zincirli, due to its location, opened to the Mediterranean through western Cilicia. The Zincirli influence attested to at Bayraklı must also have reached there in this way.

As on the bases and capitals from Bayraklı, the Neo-Hittite influence in Lycia became a reality through the western Cilicia connection to Zincirli. Apart from the terra cotta figurines from Nagidos and Gözsüce, the fact that the limestone items found in western Cilicia carry Zincirli influence further strengthens this connection. As Side was the only port in Pamphylia in this period, it was inevitable that everybody stopped there en route. Side

port was not only a pit-stop (Fig. 1). The fresh produce of the Pamphylian plains and the natural resources of the Taurus Mountains bordering these plains were marketed to the Mediterranean region through the port at Side. Thus, Side's port maintained the commercial circulation in Pamphylia not only by exporting local products to the Mediterranean but also by procuring the needs of the region through maritime trade.

With the exception of Lanckoronski, all the researchers who have mentioned this item to date think that it dates to the 8th-7th century B.C. The close parallels between the Side base and the decorations carved on the Zincirli capitals and bases, indicates that this basalt object is of a date close to the Zincirli bases. The parallels with the lotus flower motifs depicted on the works from the period of Zincirli King Barrakab further reinforce this parallel. The Neo-Hittite examples are dated mainly to the 8th century B.C., while the Assyrian ones are dated to the end of the 8th and beginning of the 7th century B.C. Akurgal dates the Bayraklı bases to the 7th century B.C. The fact that this base is of basalt and it carries vegetal decoration, makes certain that it was brought from the southeast, as were the Bayraklı examples. The workmanship of the Bayraklı bases and capitals with wreaths of leaves, in regard to both their form and decoration is close to that of this Side base and suggests that this altar was transported together with the Bayraklı examples.

The deities worshiped as protectors of ships and the harbour in the two temples located upon the east side of the port at Side, are local Anatolian deities. The attribute of this so-called Athena is the pomegranate and this establishes this deity as closer to Kubaba than to her Hellenic counterpart. Athena of Side must originally have had a title indicating she was the protector of seamen and the goddess of fertility-abundance. The Cilician merchants arriving in Side offered gifts to this goddess of fertility and wished for protection and abundance in their trade as they continued on their way.

Side, the only port city of Pamphylia in the early period, with her local deities, her name of Anatolian origin and language, was an important commercial town which was established before the Hellenic migrations.

Res. 1

Res. 2

Res. 3

Res. 4

Res. 5